

การศึกษาความหมายและสุนทรียภาพของพระพุทธรูปสุโขทัย

The Study of Meaning and Aesthetics of Sukhothai Buddha Image

อาจารย์กนก รัตนวรากรณ์ มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น

ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

ในดินแดนไทย พุทธศาสนาได้ฝังรากลึกในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตมาช้านาน โดยเป็นแกนหลักทางด้านความเชื่อ ฝักใฝ่มา นานกว่าพันปีและเกี่ยวข้องกับผู้คนทั้งในแง่ของกฎเกณฑ์ทางสังคม ความคิด และวิถีการดำเนินชีวิต จากหลักฐาน ผลงานศิลปกรรม ทางพุทธศาสนาที่ สร้างสรรค์ขึ้น จากการบูรณาการพุทธศาสนากับคตินิยมของคน ไทยได้อย่างประสม กลมกลืนในแต่ละยุคสมัย

ราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 อาณาจักรที่มีชื่อว่า “อาณาจักร สุโขทัย” รับคิความเชื่อทางพุทธศาสนาจากลังกา เรียกว่า พุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ และได้มีการบูรณาการพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ให้เข้า กับคตินิยมของคนสุโขทัย จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมที่งดงาม โดยสร้างสรรค์พระพุทธรูปที่มีรูปแบบเฉพาะ ซึ่งนักวิชาการเรียกพระพุทธรูปสุโขทัยกลุ่มนี้ว่า “พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่” มีความงดงามที่วงพระพักตร์รูปไข่ รัศมีรูปเปลวไฟ พระพักตร์อ่อนหวาน พระวรกายเพรียว เส้นพระวรกายประสานกลมกลืนไม่ว่าจะแสดงปางมารวิชัยหรือปางลีลา จนได้รับยกย่องว่า เป็นศิลปกรรมสมัยคลาสสิกของไทย

ในปัจจุบัน พระพุทธรูปสุโขทัยหลายพระองค์ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก หรือ พระพุทธรูปสุโขทัยที่ถูกเคลื่อนย้ายมาจากหัวเมืองเหนือตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นำมาประดิษฐาน ณ วัดสำคัญในกรุงเทพมหานคร อาทิ พระสุโขทัยไตรมิตร พระศรีศากยมุนี พระพุทธรูปชินสีห์ เป็นที่รู้จัก ทั้งของคนไทยและชาวต่างชาติ จึงเกิดรูปแบบการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อนมัสการพระพุทธรูปสุโขทัยที่มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ ในความศักดิ์สิทธิ์และความงดงาม โดยเฉพาะพระพุทธรูปสุโขทัยจะได้รับความนิยมในการเข้าชมและสักการะ จากนักท่องเที่ยวในอันดับต้น ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยวเชิงศาสนา

ดังนั้น การอธิบายให้ข้อมูลเพียงอายุและรูปแบบ ศิลปกรรมของพระพุทธรูปสุโขทัย ซึ่งเป็นการให้คำตอบของคำถาม ว่า What นั้น ปัจจุบันไม่เพียงพอสำหรับนักท่องเที่ยวแล้ว เพราะคำถามว่า Why นั้นได้เกิดขึ้นตามมา ว่าเพราะเหตุใด ผู้คนในช่วงเวลานั้น ๆ จึงได้สร้างสรรค์รูปแบบประติมากรรมในลักษณะเช่นนี้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติ ที่มา ความหมายและสุนทรียภาพของพระพุทธรูปสุโขทัยจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งศึกษาความหมายและสุนทรียภาพของพระพุทธรูปสุโขทัย เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวและผู้สนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ผลการศึกษาศุนทรียภาพของพระพุทธรูปสุโขทัย

ปรัชญาทางด้านสุนทรียะหรือแนวคิดเรื่องความงามในการสร้างงานประติมากรรม อาจกล่าวได้ว่า เริ่มต้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมตลอดจนวิถีการดำรงชีวิต และเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ แต่ละแหล่งอารยธรรมสำคัญของโลก อาทิ อารยธรรมเมโสโปเตเมีย หรืออารยธรรมอียิปต์ ก็มีการพัฒนารูปแบบไปตามความเชื่อของตนอย่างชัดเจน

ที่มาของแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ที่เป็นรูปธรรมของอารยธรรมตะวันตกเริ่มพบในอารยธรรมของชาวกรีก โดยเฉพาะผลงานประติมากรรมที่เกิดขึ้นในสมัยเฮลเลนนิค (500-400 B.C.) ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางปัญญาและความคิด ในยุคนี้เองที่สุนทรียศาสตร์ตะวันตกได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและส่งผลกระทบต่องานประติมากรรม โดยเฉพาะอิทธิพลจากเพลโต (428-348 B.C.) ที่กล่าวว่า “ความงามทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกเรานี้ล้วนมาจากความงามมาตรฐานที่มีอยู่ในโลกแห่งมโนคติ”

แนวคิดของเพลโต ทำให้เกิดทฤษฎีที่เรียกว่า “ทฤษฎีการเลียนแบบ” (Theory of Representation) โดยแม่แบบมาตรฐานของเพลโต ซึ่งเป็นที่รวมของความงามและความสมบูรณ์ทั้งหลายจะอยู่ในโลกแห่งมโนคติ และโลกแห่งมโนคติของเพลโตไม่ได้อยู่ในโลกนี้ แต่จะสามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดที่ได้รับการพัฒนาทางปัญญาจนเกิดความสมบูรณ์ที่สุดเท่านั้น แนวคิดของเพลโตจึงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างสรรค์ผลงานประติมากรรมกรีกที่มีความงดงามสมบูรณ์จนได้รับการยกย่องว่าเป็นประติมากรรมสมัยคลาสสิก

ประติมากรรมกรีกสมัยคลาสสิก นิยมปั้นรูปเทพเจ้าและรูปมนุษย์ผู้ชายเป็นรูปเปลือย เพื่อแสดงความงดงามของกล้ามเนื้อ และมีการพัฒนาถึงขีดสุดกล่าวคือ มีสัดส่วนที่ถูกต้องตามหลักกายวิภาคและสามารถปั้นรูปทรงที่แลดูมีอิสรภาพในการเคลื่อนไหว นั่นเป็นผลมาจากหลักสุนทรียภาพที่ชาวกรีกเชื่อว่า เป็นรูปร่างที่งดงามตามแบบมาตรฐานในอุดมคติ

ต่อมา เมื่อเข้าสู่สมัยแห่งการปกครองของพระเจ้าฟิลิปป์เนื่องถึงสมัยของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ศิลปกรรมกรีกจึงเข้าสู่สมัยที่มุ่งสู่ความหรูหราฟุ้งเฟ้อเกินกว่าจุดสมบูรณ์ลงตัวทางศิลปะเรียกว่า ศิลปะสมัยเฮลเลนนิสติก การสร้างผลงานประติมากรรมในสมัยเฮลเลนนิสติกนี้ ยังคงมีฝีมือที่โดดเด่นและยังมีความเชี่ยวชาญอยู่ในระดับคลาสสิกหรืออาจจะดีกว่า แต่สิ่งที่ด้อยลงไปกว่าประติมากรรมสมัยคลาสสิกก็คือ ความคิดกับความพอดี

ปรัชญาสำคัญทางสุนทรียศาสตร์ที่เกิดขึ้นในขณะนี้คือ แนวคิดของอริสโตเติล ที่มีรากฐานเดียวกับเพลโต แต่โลกของแบบของอริสโตเติลกลับแตกต่างจากเพลโต แม้อริสโตเติลยังคงเชื่อว่าศิลปะคือการเลียนแบบ แต่ “แบบ” ของอริสโตเติลนั้นมีอยู่ในโลกมนุษย์ เป็นแบบของสรรพสิ่งทั้งหลายที่ไม่พ้นวิสัยการรับรู้ของมนุษย์ ขณะที่ “แบบ” ของเพลโตอยู่ในสากลจักรวาลหรืออยู่ในมโนคติ อยู่เหนือธรรมชาติ มิใช่อยู่ในธรรมชาติ

ศิลปกรรมกรีกสมัยเฮลเลนนิสติก รุ่งเรืองระหว่างปี 323 ก่อนค.ศ. จนถึง 146 ปีก่อน ค.ศ. และเข้าสู่ช่วงปลายสมัยเฮลเลนนิสติกเมื่อราวปี 50 ก่อน ค.ศ. อันเป็นระยะที่ชาวโรมันได้นำรูปแบบศิลปกรรมกรีกไปลอกเลียน แต่นำไปใช้ตามรสนิยมแบบโรมันที่นิยมสร้างศิลปกรรมเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในรูปแบบสมบัติสาธารณะ แสดงความหรูหราและสื่ออำนาจผู้นำมากกว่าแสดงคุณค่างามทางสุนทรียะเช่นแนวคิดของกรีก เมื่ออาณาจักรโรมันล่มสลาย ทุกสิ่งก็เปลี่ยนไป โดยเฉพาะเมื่อคริสต์ศาสนานำสังคมยุโรปเข้าสู่ยุคมืดแห่งพุทธิปัญญานานนับพันปี จนกระทั่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในสมัยเรอเนซองส์ในศตวรรษที่ 15 โดยย้อนกลับไปศึกษาแนวคิดทางสุนทรียะตามแบบกรีกในยุคคลาสสิกนั่นเอง จนในคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงได้เกิดคำ Aesthetics ขึ้น และศาสตร์ด้านนี้ก็ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องเป็นระบบตลอดมา

หากเปรียบเทียบคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัย กับแนวคิดของเพลโต สามารถกล่าวได้ว่าความงามในรูปธรรมของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัย มีความหมายคล้ายคลึงกับต้นแบบความงามมาตรฐานในโลกแห่งอุดมคติของเพลโต แต่ไม่ได้มีความหมายเหมือนกันทั้งหมด ทั้งนี้เพราะ นอกจากช่างสุโขทัยจะสามารถสร้างสรรค์พระพุทธรูปตามแบบในมโนคติที่สมบูรณ์เป็นรูปกายมนุษย์ที่งดงามแล้ว ช่างสุโขทัยยังสอดแทรกอุดมคติเรื่องมหาปुरुสลักษณะลงในรูปลักษณะขององค์พระพุทธรูปปฏิมาได้อย่างผสานกลมกลืน มหาปुरुสลักษณะนั้นเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่มีในรูปกายของมนุษย์สามัญ อาทิ สามารถเอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระขานูทั้งสอง ลักษณะเหล่านี้สามารถพบในรูปลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยปางลีลา

พระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยสมัยคลาสสิก จัดเป็นศิลปะแบบอุดมคติ (Idealism Art) จึงมีความหมายทางสุนทรียศาสตร์ คล้ายคลึงกับแนวคิดของเพลโต มากกว่าแนวคิดของอริสโตเติล เนื่องจาก แบบในมนโคติของอริสโตเติลนั้นมีอยู่ในโลกมนุษย์ และเป็นแบบที่สามารถแสดงกิริยาท่าทางเพื่อแสดงอารมณ์มนุษย์และมีความเป็นมนุษย์อย่างชัดเจนมากกว่าแบบในมนโคติของเพลโต แต่พระพักตร์ของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยนั้น ช่วงได้สร้างสรรค์ในความหมายของสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เข้าใจในกิเลสและดับกิเลสสิ้นแล้ว อยู่เหนือสภาวะการแสดงอารมณ์ทั้งปวง

ความงามของพระพักตร์พระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยนั้น ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวไว้อย่างน่าฟังว่า “ความงามของเส้นวงพระพักตร์ของพระพุทธรูปนั้นเต็มไปด้วยความรู้สึกสงบ ซึ่งทำให้ผู้เห็นได้รับความสงบ แล้วมีความเข้มแข็งที่จะเอาชนะความเร่าร้อนแห่งมวลกิเลสทั้งหลายของคนได้”

การนำหลักสุนทรียศาสตร์ตะวันตกมาเปรียบเทียบกับในที่นี้ เพื่ออธิบายให้กับผู้ที่มีความรู้พื้นฐานในปรัชญากรีกได้เข้าใจ และในส่วนของการอธิบาย “นามธรรม” ของพระพุทธรูปปฏิมา ซึ่งเป็นความเข้าใจและความรู้สึกนั้น ต้องอธิบายโดยใช้หลักปรัชญาพุทธเถรวาท ซึ่งอธิบายว่าความงามนั้นมีอยู่ด้วยกันใน 2 ภาวะ คือ ความงามในระดับโลกิยะหรือสมมติสังขะ (Conventional Truth) อันเป็นความงามของรูปกายที่สมบูรณ์ ประกอบด้วยคติมหาปริสติกษณะหรือลักษณะของมหาบุรุษ รวมถึงความงามที่เกิดจากการสรววมในกิริยามารยาท ซึ่งพระพุทธรองค์ไม่ทรงปฏิเสธการมีอยู่ของความงามในระดับนี้ หากแต่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณา เพื่อนำสู่ภาวะที่สูงกว่าคือ ความงามในระดับโลกุตระหรือปรมัตถสังขะ (Ultimate Truth) คือ สภาวะจิตที่ใสสะอาดปราศจากกิเลส มีความสงบและปีติสุขอย่างมีสติ ความงามในระดับนี้เป็นเรื่องของจริยศาสตร์ ไม่ใช่สุนทรียศาสตร์ตามแนวคิดของตะวันตก ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความหมาย เพื่อนำสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ หลุดพ้นจากวัฏสงสาร และนำสู่พระนิพพาน ตามแต่ระดับปัญญาของแต่ละบุคคล นับได้ว่าเป็นความสามารถของช่างสุโขทัยในการถ่ายทอด “นามธรรม” หรืออุดมคติทางพุทธศาสนาเถรวาทลงในองค์พระปฏิมาได้อย่างผสมกลมกลืน

ผลการศึกษาความหมายของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัย

การศึกษา “ความหมาย” ในพระพุทธรูปปฏิมา มีความลึกซึ้งกว่าความหมายที่พระพุทธรูปปฏิมานั้นเปรียบเสมือนรูปแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากเป็นความหมายที่เกี่ยวข้องกับการเป็นสัญลักษณ์พิเศษในสายตาของช่างผู้สร้างสรรค์ผลงาน

นักวิชาการปัจจุบันยอมรับว่า พระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท มีอิทธิพลอย่างชัดเจนในการสร้างสรรค์รูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยให้เกิดความงดงามมีรูปลักษณะเช่นที่เราเห็นในปัจจุบัน ดังที่เราสามารถพบได้ในพุทธลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัย ที่สามารถสื่อได้ถึงความสงบนิ่ง ความเบา อันเป็นผลมาจากแนวคิดในพุทธศาสนาเถรวาทนั่นเอง ความรู้สึกเช่นนี้ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวไว้ว่า “พระพุทธรูปสุโขทัยไม่ว่าจะอยู่ในท่าประทับนั่ง ท่าลีลา หรือไสยาสน์ ก็ตาม ล้วนแต่ให้ความรู้สึกเหมือนเบา ลอยอยู่ในอากาศ และเคลื่อนไหวคล้ายคลื่น... ถึงแม้ว่าคุณสมบัติทางความรู้สึกเหมือนเบาลอยและทางรูปทรงประติมากรรมดูขัดแย้งกันอยู่ก็ตาม แต่เราจะไม่มองเห็นความไม่ประสานกลมกลืนกันในระหว่างความคิดอันเป็นนามธรรมกับความเป็นจริงในทางวัตถุธรรมปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเลย...”

พระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยหมวดใหญ่ ได้รับการยอมรับว่างดงามเป็นเอกลักษณ์ของยุคสมัย จนได้รับการกล่าวขานว่าเป็นศิลปกรรมสมัยคลาสสิกของไทย ความรู้สึกที่แสดงออกทางพระพักตร์ของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัย ไม่ใช่สีหน้าของมนุษย์ปุถุชน ด้วยพระพุทธรองค์ไม่มีกิเลสสภาวะ คือ อยู่ในอารมณ์อุเบกขา ไม่มีอารมณ์กิเลสเหมือนมนุษย์ พระพักตร์ที่แย้มพระสรวลเล็กน้อยของพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยสามารถสะท้อนสภาวะแห่งการมีปีติสุขอย่างมีสติ ทำให้จิตเกิด ความนิ่งและเกิดความสงบ ทำให้จิตพ้นต่อกิเลส เกิดความว่าง เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความเบาขึ้นในใจ

